

13. Кушнірик А. В. Зіставлення основних груп модальних часток / А. В. Кушнірик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – Вип. 84. Германська філологія. – 462 с.
14. Кушнірик А. В. Класифікація часток : Основні проблеми та результати / А. В. Кушнірик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – Вип. 60. Германська філологія. – 384 с.
15. Кушнірик А. В. Порівняльна характеристика часток *also, too, either* / А. В. Кушнірик // Міжнародна наукова конференція «Проблеми зіставної семантики». – К. : КДЛУ, 1999. – Вип. 60. – 329 с.
16. Минченков А. Г. Английские частицы : функции и перевод / А. Г. Минченков. – С.-Петербург : Антология, 2004. – 452 с.
17. Педченко С. Модально-прагматичні виміри підсилювально-видільних часток / С. Педченко // Рідний край. – 2012. – № 1 (26). – 287 с.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2013 року

УДК 811.161.2'27

*Тетяна Левченко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ДІЄСЛІВ У РОЗМОВНОМУ МОВЛЕННІ

У статті проаналізовано метафоризацію дієслів у мові арго на позначення видів діяльності; розглянуто основні види виникнення метафоричних значень дієслів; встановлено динамічні процеси в арго і віддзеркалення їх у мові кримінального світу; з'ясовано взаємодію та перехід арготизмів в усне літературне розмовне мовлення, мову засобів масової інформації, а також художню літературу.

***Ключові слова:** арго, метафоризація дієслів, види діяльності, динамічні процеси, позамовні чинники.*

В статье проанализирована метафоризация глаголов в языке аргю на обозначение видов деятельности; рассмотрены основные виды возникновения метафорических значений глаголов; установлены динамические процессы в аргю и отображение их в языке криминального мира; установлено взаимодействие и переход арготизмов в устную литературную разговорную речь, язык средств массовой информации, а также художественную литературу.

Ключевые слова: *аргю, метафоризация глаголов, виды деятельности, динамические процессы, внеязыковые факторы.*

The metaphorization of verbs in the language of cant on marking the kinds of activity is analyzed in the article. The main types of arising metaphorical meanings of verbs are studied out. The dynamic processes in cant and their reflection in the language of criminal world are determined. The connection and transition of cant expressions into the spoken literary colloquial speech, the language of Mass Media and also fiction are studied out.

Key words: *cant, metaphorization of verbs, kind of activity, dynamic processes, extralinguistic factors.*

Традиції досліджувати мову як соціальне явище були закладені В. Жирмунським [6], О. Береговською [1], О. Швейцером [11], Л. Нікольським [11], М. Грачовим [3], Й. Дзензелівським [5], Л. Ставицькою [7] та ін. Історія вивчення соціальних діалектів в Україні налічує не одне десятиліття: увагу дослідників привертала таємні мови лірників і кобзарів, аргю злочинців, сленг військових, молоді тощо. Однак роль дієслівної метафори в аргю на території України досі не було об'єктом комплексного дослідження, що зумовлює актуальність пропонованої статті. З огляду на це, наша мета полягає в аналізі дієслівної метафори, яку представлено в мові аргю, дослідженні процесу лексичної метафоризації та динаміки розвитку зазначеної групи лексики.

Оскільки метафора традиційно вважається основною словотвірною моделлю аргю, дієслівна метафоризація стала головним аспектом нашої розвідки. Процес дієслівної метафоризації охоплює, зазвичай, тематичні групи лексем, про що свідчать сформовані в мові численні схеми переносів назв з однієї сфери дійсності на іншу [1, с. 32]. Об'єкти і явища природи

проектуються передусім на людину, дії, які виконує людина, адже мова за своєю суттю глибоко антропоцентрична, вона повністю належить тільки людині, а тому вся вербальна категоризація фрагментів картини світу орієнтована саме на неї та на її національний характер [11, с. 67].

Суть дієслівної метафори полягає в уживанні слова, що позначає предмет, явище, ознаку, дію, для назви іншого предмета, явища, дії на основі подібності, яка впливає із порівняння, зіставлення за асоціацією [8, с. 375]. В. Бондалетов зазначав, що характер переносних значень слів пов'язується з приналежністю слова до тієї чи іншої граматичної категорії – частини мови, наприклад, переносне значення іменників і прикметників відрізняється від переносного значення дієслова, адже дієслово і прикметник «переносять своє значення не самі по собі ..., а тільки по відношенню до іменників, тобто переносять своє значення, коли стосуються різних предметів» [2, с. 33]. Метафора «служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Будь-яка метафора – це переносно вжите слово, що виступає засобом образної ... характеристики» [9, с. 174]. Хоч більшість лінгвістів аналізує метафору в художньому тексті, вона властива й іншим стилям мови, зокрема мові арго, де вона виступає як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного дієслова, наприклад лексема *базлати* – розмовляти, невимушено бесідувати, в арго – кликати на допомогу [7, с. 43]. «*Ти чого базлаєш, - сердитим шепотом спитав він, – по соплях захотіла?*» (М. Омельченко); «*– Здається, що нас **взули**, наче останніх лохів!*» (Л. Кононович); «*Він вас **замовить**. Кілеру з колишніх афганців або збіглих чеченців*» (Г. Тарасюк); «*Справу вела молодий слідчий Жовтневої районної прокуратури Наталя Куракова, яка рік тому одержала диплом. Вона і **«розкрутила»** вбивцю на стовідсоткове зізнання*» («День», 07.09.2009).

Метафоричні значення розвиваються в дієсловах арго за певною подібністю дії чи стану. Саме метафоричні перенесення є найбільш активним засобом збагачення лексичного складу мови в процесі розвитку багатозначності слів. Так, на основі прямих значень дієслів у мові арго з'являються інші лексико-семантичні

варіанти. Наприклад, пряме значення дієслова *знати* – «змушувати рухатися у певному напрямку», а його переносне значення утворене за подібністю дії – повідомляти сумнівну інформацію [7, с. 105] («*Ти ж, козел, знав, що нікого не буде! – люто засичав Лисий і замахнувся на Півня кулаком*» (А. Кокотюха); *знати гаму* – фантазувати; *знати платівку* – брехати; *знати гусей, знати дуру* – удавати із себе дурня, який не розуміє чогось («*Е ...е! – сказав Холоденко своїм тонким голосом. – Ти що дуру гониш... про що мова, е?*» (Л. Кононович).

Словосполука *ходити* в мові аргю має своє лексичне наповнення – красти [7, с. 356]. Аналогічно до цієї словосполуки утворилися й інші, метафоричні значення яких розвиваються за подібністю дії або стану: *бігати всю дорогу* – постійно скоювати злочини; *бігати по домовій* – здійснювати крадіжки із будинків і квартир; *бігати по ланцюжку* – красти білизну; *бігати по очковій* – красти із будинків через квартиру [3, с. 78].

У мові аргю закладено критичне ставлення до реальної дійсності, тому відсутні назви на позначення реалій піднесеного, світлого, позитивного. За допомогою арготизмів у мовленні завжди спрощували деякі аспекти життя і акцентували увагу на потрібних значеннях слів. Наприклад, дієслово *видати* у значенні «зрадити» (викривати, виказувати кого-небудь, розголошувати таємницю) [3, с. 51] не використовується в кримінальному світі, тому що воно не містить негативної експресії. Арготизм *продати* охоплює тільки частину цього поняття – видавати товаришів злочинної шайки, з метою полегшення власної долі [3, с. 217]. Об'єм арготичного слова значно менший, ніж загальноживаного, тому більша частина дієслів у мові аргю має одне значення.

Спостерігаємо активне використання номінацій і похідних, в тому числі і дієслівних, пов'язаних із поняттям *вода і вогонь*. На думку деяких дослідників, це зумовлено тим, що вода і вогонь були об'єктами поклоніння і вірування давніх людей, усимволізовували щастя і біду. Подібні вірування певним чином відобразилися у мові, у тому числі і кримінальному аргю: *втопити* – зрадити; *спалити* – підвести, видати, зрадити співучасників; *спалитися* – виявити себе, бути затриманим;

мити – грабувати; *розмити* – розрізати одяг жертви; *лється вода* – обережно (сигнал); *паритися* – відбувати покарання в місцях позбавлення волі; *добути вогню* – вивести людину із рівноваги; *змитися* – втекти, зникнути, не закінчивши злочин; *по річці хвиля прийшла* – гонитва; *пустив ловити рибу* – утопити [3, с. 203].

У мові арго активно виявляється багатство мовних засобів. Слова набувають нових значень, відбуваються зміни в сполучуваності слів, з'являються нові одиниці й вирази – усе це здебільшого формується і фіксується носіями усного мовлення. Дієслова в мові арго вживаються як у прямому, так і в переносному значенні, тобто відбувається процес метафоризації – досить динамічне семантичне явище, яке може виступати і як багаторазовий акт, біля одного основного значення, напр.: дієслово *купити* – має шість значень. Пряме значення – «придбати за гроші» і п'ять переносних, вживаних у мові арго – «вкрасти»; «обдурити»; «привертати на свій бік підкупом, хабаром»; «спровокувати когось»; «дізнатися про якийсь секрет»; «затримати, арештувати» [6, с. 100].

У кримінальному арго досить чітко виділяється тематична група дієслів, у межах якої найвиразніше простежується оцінне значення. У першу чергу, це – дієслова мовлення, розумової діяльності, точніше дієслова, якими передаються особливості мовлення людини. *Базарити* – бесіда, розмова («*Я знав, що це не пустий базар*» (А. Коктюха); шум, скандал, крик «*Альо, дівчора! Кінчай базар! Од вас дуже багато галасу*») (А. Кокотюха); *базарити* – говорити про щось, про когось («Вам нема про що базарити? – неохоче подав Гога із Куців») (А. Коктюха); *гнилий базар* – порожні балачки; *фільтрувати базар, шліфувати базар* – слідкувати за розмовою, не вживати образливих слів; *базар зам'яти* – припинити розмову; в'їжджати в *базар* – розуміти розмову; *базаревич* – те саме, що базар; *базарило* – людина, яка багато розмовляє; *базарний, базарна* – голосний, голосна [7, с. 42].

Подібними до слів з коренем – *базар* є лексеми з коренем – *базл* (– *базел*): розмова; *базланити, базлати* – голосно розмовляти («*Ти чого базлаєш, – сердитим шепотом спитав він, – по соплях захотіла?*») (М. Омельченко); *базли* – те саме, що розмови.

Близькою до арготизмів *базарити* і *базланити* у фонетичному і семантичному відношенні є лексема *базікати* – «розмовляти, вести пусті розмови, просторікувати» [7, с. 42]. Синонімом до слова *базікати* є арготизм *вякати* (*вякнути*) – розмовляти. В. Даль вважав, що лексема *вякати* у розмовному мовленні XIX ст. мала дещо інше значення – заїкатися, мямлити, розмовляти протяжно, в'яло; просторікувати, пліткувати, обманувати [4, с. 314]. Від арготизма *вякати* утворилося декілька слів: *в'язальник*, *вякалка* – рот («До того мені обридло **вякання** своєї кобри – хоч на стінку кидайся.... Сядь на місце чмо, і не **вякай!**») (А. і Г. Вайнери).

Найяскравіша сфера виявлення метафоричного значення дієслова в арго – це перенесення ознак за схожістю функцій явищ (ознак зовнішніх або внутрішніх). В аналізованих арготичних словосполученнях дієслова в прямому значенні характеризують, так би мовити, фізіологічні вияви тварин, зміни його стану, причому тут об'єднуються дієслова, що стосуються і людини, і тварини, дієслова, які передають поведінку, стан людини і тварини та іменники, які відображують тваринний світ: *ворушити копитами* – втікати від переслідування; *мочити гусака* – обкрадати п'яного; *метати ікру* – намагатися задовольнити чийсь потреби; *ворушити хвостом* – зраджувати закони злочинців, традиції; *падати (впасти, сісти, причепитися) на хвіст* – спостерігати, слідкувати за кимось; *тягти на хвості* – вести за собою працівника правоохоронних органів; *вирвати хвоста* – позбавити прав злодія; *бити хвостом* – видавати співучасників злочину, доносити; *гнати тюльку* – брехати; *спустити собачку* – зламати замок; *брати (взяти) на собаку* – грабувати жертву, якій дали сильний снодійний наркотик; *зламати роги* – втекти із місць позбавлення волі; *мочити роги* – скомпрометувати когось; *впертися рогами* – виконувати важку фізичну працю; *дати півника* – подати руку на згоду; *пустити півника на мокру справу* – здійснити підпал, з метою приховати сліди злочину; *запороти (зламати) ведмедя* – зламати сейф; *зарядити ведмедя* – здійснити крадіжку із сейфа; *пасти лебедя* – слідкувати за п'яною жертвою; *лебедів чесати* – обкрадати п'яних; *зробити ластівку* – викинути

жертву у вікно та ін. [3, с. 205]. У наведених прикладах дієслова, що за своєю семантикою відносяться до характеристики явищ живої природи, виявляють здатність метафоризуватися за зовнішньою подібністю явищ і психологічними станами і ознаками. Метафоричні значення дієслів у мові аргю вирізняються високою продуктивністю, діахронічною стійкістю. Основні значення для них є моделлю, елементи якої наповнюються іншим денотативним змістом. Вторинні, переносні значення дієслів поступово закріплюються як найменування нових дій чи станів, унаслідок чого обсяг багатозначності таких дієслів розширюється, адже «за таких умов метафоризація виступає як засіб творення нових словесних значень, збагачення лексико-семантичної системи мови» [3, с. 41].

Ще одна найважливіша риса виникнення метафоричних значень дієслів – це взаємодія категорій фізичного і психічного. Майже в кожному випадку спостерігається також і додаткове протиставлення: дієслово в прямому значенні відноситься до характеристики конкретних предметів, а набуваючи метафоричного значення воно ускладнюється явищем абстрагування, дематеріалізації значення. Не менш важливою є група дієслів, які позначають рух, стан речей, оскільки здатність до довільного руху, переміщення в просторі – одна з найхарактерніших рис живих організмів, у якому провідне місце займає процес абстрагування. Явище метафоризації в аргю охоплює дієслова на позначення довільного руху, і дієслова конкретної дії, але в усному мовленні вони виявляють одну спільну властивість, яка полягає у втраті буквальності значення, у набутті інших значень, іноді навіть протилежних: *брикати*, *брикнути* – тікати від переслідувачів; *вилетіти* – вигнати; *виставляти* – утікати; *гуляти* – піти, прийти, зайти; *йти на дроти* – здійснити самогубство; *з'їхати* – сварити когось, дати догану; *іде* – добре, згода; *крити* (когось) – спіймати; *мішати*, *місити* – грати в карти; *наїхати* – тікати із місця невдалої крадіжки; *заїхати* – вдарити; *засипатися* – бути арештованим, спійманим; *замести* – арештувати, затримати когось; *натерти* – побити когось; *наколоти* – позначити карти; *коцати* – бити,

вбивати; *кидати* – вкрасти, пограбувати; *капати* – доносити, видавати; *взяти* – арештувати; купити вкрасти; *ліпити* – скоювати крадіжки; *лягати* – переховуватися від правоохоронних органів; *ламати* – шахрайські дії у картярській грі [3, с. 57]. В. Даль у «Толковом словаре живого великорусского языка» зафіксував дієслово *капати*, а також лексеми *каплюжители* або *каплюжничать* – зливати у корчмі краплі, залишки вина і випивати їх. У кінці XIX століття *каплюжниками* називали поліцейських, а пізніше – п'яниць, бажаючих випити за чужий рахунок; скрягу і крахобора.

Отже, метафоризація дієслів у мові аргоспіввідносна з відповідними діями, станами, явищами, які пов'язані із діяльністю певних соціальних груп. Вони перебувають у процесі постійних змін, характеризуються нечіткістю визначення меж. Відповідно до змін у суспільстві розширюється і поглиблюється їхній семний обсяг, уточнюється зміст. Для певної групи метафоризованих дієслів характерна багатозначність, особливо утворених за моделлю «дієслово» + «іменник».

Стаття не вичерпує низки проблем у функціонуванні арголексем, тому пропонуємо в подальших дослідженнях описувати і систематизувати аналізовану групу лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32–41.
2. Бондалетов В. Д. Условно-профессиональные языки русских ремесленников и торговцев : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Д. Бондалетов. – Л., 1966. – 20 с.
3. Грачев М. А. От Ваньки Каина до мафии. Прошлое и настоящее уголовного жаргона / М. А. Грачев. – СПб : Авалон, 2005. – 338 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Современ. версия / В. И. Даль. – М. : ЕКСМО, 1999. – 735 с.

5. Дзендзелівський Й. О. Арго волинських лірників / Й. О. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство : Зб. праць. – Львів, 1996. – С. 310–349
6. Жирмунский В. М. Проблемы социальной диалектологии / В. М. Жирмунский // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – М. : 1964. – Т. 23. – Вып. 2. – С. 99 – 112.
7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [За заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
9. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–203.
10. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова]. Репринтное издание. – М., 1935 – 2000.
11. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Просвещение, 1978. – 452 с.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2013 року

УДК 81'23

*Магдалина Лиля
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

РОЛЬ КОНТЕКСТУ В СЕМАНТИЗАЦІЇ СЛОВА Й РОЗУМІННІ ТЕКСТУ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті розглянуто роль контексту в семантизації слова й розумінні тексту висловлювання. Звертається увага на те, що розуміння тексту висловлювання залежить від ступеня оволодіння значенням слів і словосполучень та характеру оволодіння мовленням як живим процесом особистості.

Ключові слова: *слово, контекст, значення, смисл, розуміння, висловлювання, сприйняття мовлення, мовленнєва діяльність.*